



I.В. Булгакова,
кандидат юридичних наук, доцент,
(Академія адвокатури України)

Деякі питання застосування норм апеляційного провадження в господарському процесі

Ключові слова: господарський суд, мета господарського судочинства, апеляційне провадження, функції апеляційного провадження, законність, обґрунтованість.

Відповідно до ст. 2 Закону України “Про судоустрій України” [1] суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Безумовно, ці завдання вирішуються також на всіх стадіях господарського процесу, включаючи стадію апеляційного провадження.

В свою чергу апеляційне провадження — це стадія господарського процесу, що об’єднує відповідне коло процесуальних дій, які направлені на досягнення самостійної мети. Так, як слушно зазначає Л.Ф. Лесницька говорячи про касаційне провадження в цивільному процесі, його цілями є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал, які винесені судом першої інстанції та не набрали законної сили; забезпечення винесення судом першої інстанції правильних рішень; гарантії захисту прав та законних інтересів осіб, що звернулися за судовим захистом [2, 6-7].

На думку інших вчених-процесуалістів, завдання апеляційного перегляду впливає із його суті як стадії перегляду справи по суті, “перевирішенні”. В цьому ж вони вбачають і головну функцію апеляційного провадження [3, 31].

Іноді під функцією провадження в суді першої та апеляційної інстанції розуміють розгляд і вирішення господарських спорів, тільки провадження в суді апеляційної інстанції направлено на перегляд вже винесених рішень, ухвал та постанов для виявлення, усунення судових помилок.

На нашу думку, більш правильним під функцією апеляційного провадження розуміти розгляд господарського спору у разі виявлення судових помилок, допущених судом першої інстанції. Завданням господарського суду апеляційної інстанції є перегляд справи по суті шляхом перевірки законності та обґрунтованості судового акту. Кінцевою ж метою апеляції повинен бути захист порушених прав та законних інтересів осіб, які звернулися за судовим захистом через встановлення обставин, що мають значення для повного та всебічного розгляду справи.

Характер функцій, що виконуються апеляційним господарським судом у здійсненні правосуддя, визначає специфіку його повноважень. Так, за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) апеляційний господарський суд приймає судовий акт, в якому знаходить відображення один із встановлених законом висновків.

Відповідно до ст. 103 Господарського процесуального кодексу України (далі

— ГПК) [4] апеляційна інстанція за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) має право:

1) залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу (подання) без задоволення;

2) скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення;

3) скасувати рішення повністю або частково і припинити провадження у справі або залишити позов без розгляду повністю або частково;

4) змінити рішення.

Вибір варіанта рішення апеляційного господарського суду залежить від того, яка саме помилка була допущена судом першої інстанції, тобто вона пов'язана з правовою або фактичною сторонами (підставою) рішення або ухвали. Так, якщо підстави для задоволення апеляційної скарги відсутні, інші недоліки оскаржуваного акту не виявлені і безумовні підстави для його скасування, пов'язані з порушенням норм процесуального права, не з'ясовані, апеляційний господарський суд залишає рішення суду першої інстанції без змін, а скаргу (подання) без задоволення. Перевіряючи справу у повному обсязі, апеляційна інстанція може виявити окремі процесуальні порушення, які не вплинули на правильність винесеного рішення. Не скасовуючи рішення, апеляційна інстанція зобов'язана в цьому випадку вказати в своїй постанові про виявлені недоліки. У разі залишення скарги (подання) без задоволення в постанові повинні бути вказані мотиви, за яких доводи апеляційної скарги (подання) визнані невірними або не є підставою для скасування рішення.

Діюче господарське процесуальне законодавство не надає апеляційній інстанції право направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Переконавшись, що рішення незаконне або необґрунтоване, апеляційна інстанція повинна сама виправити допущені судом першої інстанції помилки (витребувати від осіб, які беруть участь у справі, додаткові докази, якщо вони необґрунтовано не були прийняті судом першої інстанції; проаналізувати

наявні у справі докази і дати їм свою оцінку; застосувати ту норму матеріального права, яка підлягає застосуванню при розгляді конкретного спору тощо). Прийняття нового рішення необхідно, коли порушення норм матеріального права або недослідженість обставин справи вплинули на кінцеві висновки суду першої інстанції щодо прав та обов'язків сторін.

ГПК України не розрізняє зміну рішення суду і його скасування з прийняттям нового судового акту. Однак в теорії і на практиці ці дві категорії застосовуються для усунення недоліків рішення та тягнуть різні правові наслідки. За загальним правилом під зміною розуміється внесення в судовий акт різних поправок, зокрема, до його мотивувальної чи резолютивної частини. Проте такі зміни не повинні зачіпати кінцеві висновки суду, оскільки це вже передбачає не зміну, а винесення нового рішення. Так, на думку М.С. Шакар'яна, нове рішення — це інше судження суду про права та обов'язки сторін, протилежне за змістом рішення суду першої інстанції [5, 518]. Думки багатьох вчених співпадають в тому, що нове рішення приймається у випадку, якщо вищестоящий суд займає іншу позицію по відношенню до справи, що переглядається.

Право на зміну судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції виникає на тих же умовах, що і право на винесення нового рішення. Разом з тим це право на відміну від права на прийняття нового рішення може бути реалізоване тільки тоді, коли допущені помилки не вплинули на кінцеві висновки суду першої інстанції щодо прав та обов'язків сторін. До зміни рішення, зокрема, доводиться звертатися в разі зменшення або збільшення розміру стягнутої суми.

В тих випадках, коли апеляційна інстанція виносить нове рішення, їй належить також право виходити за межі позовних вимог, зменшувати у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені), яка підлягає стягненню зі сторони, що порушила зобов'язання, відстрочити або розстрочити виконання рішення тощо, оскільки від-

повідно до ст. 83 ГПК здійснення таких дій відноситься до компетенції господарського суду, що виносить рішення у справі. Крім того, відповідно до ст. 99 ГПК апеляційний господарський суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, користується правами, наданими суду першої інстанції.

Діючим ГПК передбачається, що господарський суд за наслідками перегляду апеляційної скарги (подання) має право скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення або змінити рішення без прийняття нового рішення. На відміну від ГПК України, в діючому Арбітражному процесуальному кодексі Російської Федерації (далі — АПК РФ) [6], як зазначає А.Є. Сметанніков, міститься вказівка на те, що незалежно від того, скасовується або змінюється рішення суду першої інстанції, апеляційна інстанція повинна прийняти у справі новий судовий акт (п. 2 ст. 269 АПК РФ). Проте, на його думку, наявність такої норми в АПК РФ створює певні складнощі при її застосуванні, і більш коректною виявляється норма про повноваження апеляційного господарського суду, яка містилася в АПК РФ 1995 року. Відповідно до неї не передбачалося прийняття нового судового акту у разі зміни рішення суду першої інстанції, достатньо було лише вказати в резолютивній частині рішення на зміну якої-небудь частини рішення [7, 155-156].

Згідно зі ст. 104 ГПК підставами для скасування або зміни рішення місцевого господарського суду є:

- 1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;
- 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які місцевий господарський суд визнав встановленими;
- 3) невідповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи;
- 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

В узагальненому вигляді підстави для скасування або зміни рішення господарського суду першої інстанції можуть

бути зведені до незаконності та необґрунтованості. Господарський суд досліджує ті обставини, які істотно впливають на результат розгляду справи, саме тому ГПК і встановлює, що підставою для скасування судового рішення є неповне з'ясування юридично значущих фактів.

Говорячи про зв'язок між фактичною та правовою сторонами рішення, треба вказати, що законність та обґрунтованість рішення — не тотожні поняття. Так, вимога щодо обґрунтованості рішення передбачає, що господарський суд зобов'язаний винести таке рішення, яке засноване на обставинах, що мають значення для справи. Якщо господарським судом така вимога не дотримана, це свідчить про те, що рішення є необґрунтованим, тобто кінцева мета господарського судочинства не досягнена. Під обґрунтованістю К.І. Комісаров розуміє „істинність висновків суду відносно фактичних взаємовідносин сторін” [8, 39].

Рішення є законним в тому випадку, коли воно прийнято у цілковитій відповідності з нормами матеріального і процесуального права та фактичними обставинами справи, з достовірністю встановленими господарським судом [9, 189-192].

Як зазначає Л.Ф. Лесницька, правильне застосування норм матеріального права можливо тільки тоді, коли суд застосовує норму права не формально, а враховуючи всі конкретні особливості даного випадку, і лише після з'ясування фактичної сторони справи можна переходити до юридичної кваліфікації фактичних взаємовідносин сторін. Між фактичною та правовою сторонами рішення існує тісний зв'язок, і відповідно він існує і між поняттями незаконності та необґрунтованості рішення. Оскільки сам закон містить вимогу щодо обґрунтованості судового рішення, то недотримання цієї вимоги передбачає в той же час і порушення закону. Якщо незаконність рішення розуміти в такому широкому плані, тоді будь-яке необґрунтоване рішення буде одночасно і незаконним [2, 158-162]. Навпаки, незаконність судового рішення зовсім не обов'язково тягне за собою його необґрунтованість, оскільки помилкове

застосування норми матеріального права не передбачає, що господарський суд недостатньо повно з'ясував обставини, які мають істотне значення у справі, або допустив іншу помилку у відношенні фактичної підстави [10, 15].

Таким чином, законність та обґрунтованість судового акту є основними якостями, яким повинно відповідати судові рішення. Якщо ж має місце незаконність і необґрунтованість, то мова йде про підстави скасування або зміни прийнятого судового акту.

Неповне з'ясування господарським судом всіх обставин справи свідчить про недостатньо повне і об'єктивне з'ясування обставин, що мають значення для справи та входять до предмета доказування. Отже, недоведеність обставин, що мають значення для справи, передбачає, що суд не надав належної правової оцінки необхідним для справи доказам, внаслідок чого невірно визначив, які обставини, що мають значення для справи, встановлені, а які — ні.

Відповідно до законодавства до обставин, що є підставою для скасування або зміни судового рішення відносяться також ті, що пов'язані з порушенням або неправильним застосуванням норм матеріального права. Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо господарський суд:

- 1) не застосував закон, який підлягає застосуванню;
- 2) застосував закон, який не підлягає застосуванню;
- 3) невірно розтлумачив закон.

Незастосування закону, який підлягає застосуванню має місце в тих випадках, коли суд не тільки не вказує в рішенні норму, яка підлягає застосуванню у даній справі, але й вирішує справу всупереч нормам діючого законодавства. З даним порушенням апеляційна інстанція зустрічається й тоді, коли суд застосував скасований закон або норми підзаконного нормативного акту, які суперечать діючому законодавству, або норми закону, прийнятого з порушенням встановленого порядку. До цієї ж групи порушень слід віднести і

випадки застосування судом норм міжнародного договору, які не ратифіковані у встановленому порядку.

Суть застосування неналежного закону складається з того, що суд при вирішенні справи скористався не тією нормою, яка регулює спірне правовідношення. Подібне порушення обумовлено, як правило, неправильною кваліфікацією відносин сторін.

Невірне тлумачення закону має місце в тих випадках, коли застосовується закон, якій підлягає застосуванню, але зміст та значення його розуміється невірно, внаслідок чого в рішенні суд робить невірний висновок щодо прав та обов'язків сторін. Подібне порушення може бути, зокрема, допущено за поширювального або обмежувального тлумачення судом норм матеріального права.

Являє інтерес в перетині функцій апеляційного господарського суду норма ст. 270 проекту нового ГПК України, що прийнятий за основу Верховною Радою України 29 червня 2004 р., яка передбачає, що апеляційний суд за результатами розгляду скарги на ухвалу господарського суду першої інстанції має право скасувати ухвалу і передати справу на розгляд до господарського суду першої інстанції. Подібного змісту норма міститься і в ст. 272 АПК РФ.

Слід відмітити, що в деяких західних правових системах, зокрема в Англії, під час розгляду апеляції судді мають право видати будь-який судовий наказ, який, на їх думку, повинен бути виданий нижчестоящим судом. Поряд з цим судді цивільного відділення апеляційного суду в ряді випадків можуть повернути справу до першої інстанції для повторного розгляду [11, 32].

Як зазначає О.А. Борисова, з урахуванням становища суду апеляційної інстанції, що змінилося, вимагають змін і його повноваження. Якщо раніше серед перепон для закріплення в АПК РФ повноваження направити справу на новий розгляд були причини етичного характеру (недопустимо, щоб справа „кочувала” з одного кабінету арбітражного суду в інший кабінет, бо у осіб, що беруть участь у справі, можуть

виникнути сумніви щодо неупередженості суддів), то зараз ці перепони усунені: арбітражний апеляційний суд є судом вищої інстанції відносно арбітражного суду суб'єкта РФ, що розглядає справу в першій інстанції [12, 84]. Тобто автор пропонує наділити апеляційний суд правом скасування рішення та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

Вважаємо, що дана позиція не співпадає з визначенням сутності апеляційного провадження. Так, основне призначення наділення апеляційного суду відповідними повноваженнями складається з наміру законодавця завершити провадження у справі на даній стадії та усунути судові помилки, допущені судом першої інстанції. Крім того, вбачається, що дане законодавче рішення обумовлено прискоренням господарського судочинства. В зв'язку з цим не можна погодитися із пропозицією О.А. Борисової щодо необхідності введення обов'язковості вказівок арбітражного апеляційного суду у випадку наділення його повноваженнями повертати справу до суду першої інстанції.

Відсутність у апеляційного суду права направляти справу на новий розгляд, на думку деяких вчених, має і негативні сторони. Так, порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення арбітражного суду першої інстанції, якщо суд прийняв рішення про права та обов'язки осіб, що не брали участі у справі. Скасовуючи рішення на цій підставі, апеляційна інстанція в силу закону зобов'язана винести нове рішення у справі. Таке рішення не може бути оскаржено в апеляційному порядку. Це призводить до порушення прав на судовий захист осіб, що не брали участь у справі в суді першої інстанції [13, 173-174].

На підставі аналізу спеціальної юридичної літератури можна стверджувати, що в діяльності арбітражних судів РФ із введенням АПК 2002 р. залишаються невіршеними ряд питань, що мають важливе значення: які ухвали можуть бути направлені на новий розгляд до суду першої інстанції; що слід розуміти під терміном

“питання”; які питання суд апеляційної інстанції може вирішити самостійно, а які направити на новий розгляд тощо. На відміну від Російської Федерації, законодавством України, а саме ч. 4 ст. 106 ГПК визначений перелік ухвал, скасування яких є підставою для передачі справи на розгляд місцевого господарського суду. Проте, на жаль, український законодавець, приймаючи за основу проект нового ГПК, не звернув на це увагу.

Додатковою гарантією реалізації мети господарського судочинства та прав організацій і громадян на судовий захист є ч. 3 ст. 104 ГПК України. Згідно з даною нормою незалежно від доводів, які містяться в апеляційній скарзі, апеляційний господарський суд перевіряє, чи не порушені судом першої інстанції норми процесуального права, що є безумовними підставами до скасування судового рішення в будь-якому випадку. До таких підстав відносяться:

- 1) справу розглянуто господарським судом у незаконному складі колегії суддів;
- 2) справу розглянуто господарським судом за відсутністю будь-якої із сторін, не повідомлено належним чином про місце засідання суду;
- 3) господарський суд прийняв рішення про права і обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі;
- 4) рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні;
- 5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу;
- 6) рішення прийнято господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 17 цього Кодексу.

При застосуванні ч. 3 ст. 104 ГПК України виникає питання, чи повинен апеляційний господарський суд спочатку скасувати судовий акт і розглянути справу за правилами, встановленими для суду першої інстанції? Разом з тим, дана норма викликає багато питань дискусійного характеру. Вищий господарський суд Ук-

раїни з питання застосування ч. 3 ст. 104 ГПК свою позицію поки що не визначив. Проте вчені-процесуалісти, як правило — російські, вже почали висловлюватися на цю тему. Так, І.В. Решетнікова вважає, що у випадку скасування апеляційним судом рішення за безумовними підставами виноситься одна судова постанова, якою закінчується розгляд справи в апеляційному порядку [14, 73]. На думку І.А. Приходько, одного судового акту апеляційної інстанції недостатньо. Необхідно винести спочатку ухвалу, якою скасовується судові рішення першої інстанції, потім після розгляду спору за правилами першої інстанції приймається постанова по суті [15, 5].

Отже, вказані судження вчених не дають однозначної відповіді на поставлене питання. Разом з тим, ми приєднуємося до точки зору І.К. Решетнікової, яка вважає, що до повноважень апеляційного суду відноситься скасування та прийняття нового

судового акту, тому суд виносить саме постанову. Не можна погодитися з авторами, які вважають, що скасовуючи судовий акт, апеляційний суд має право винести ухвалу про це, оскільки, по-перше, такий порядок не передбачений ГПК, а по-друге, не можна скасовувати рішення суду першої інстанції ухвалою. Отже, в таких випадках апеляційний суд повинен розглянути справу за правилами розгляду судом першої інстанції і за результатами розгляду винести судовий акт, в якому буде встановлено порушення норм процесуального права, скасовано такий судовий акт, а також мотивовані висновки апеляційного господарського суду по суті спору та остаточне рішення. Є підстави вважати, що такий варіант дій суду буде відповідати вимогам законодавства, наданим законом повноваженням і не буде необхідності в прийнятті додаткових (проміжних) судових актів.

Список літератури:

1. Офіційний вісник України. — 2002. — № 10.
2. *Лесницкая Л.Ф.* Пересмотр решений в кассационном порядке. — М., 1974.
3. *Грязева В.В.* Эффективность деятельности суда апелляционной инстанции // Арбитражный и гражданский процесс. — 2005. — № 1.
4. Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.
5. Коментарій к постановлениям Пленума Верховного Суда РФ по гражданским делам / Под ред. В.М. Жуйкова. — М., 1999.
6. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации. Официальное издание. — М.: Юрид. лит. — 2003.
7. *Сметанников А.Е.* Проблемы принятия нового судебного акта в апелляционной инстанции арбитражного суда // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. — 2004. — № 1.
8. *Комиссаров К.И.* Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе. — М., 1961.
9. Роз'яснення Вищого господарського суду України “Про судові рішення” від 10 грудня 1996 року (з відповідними змінами та доповненнями) // Інформаційний вісник Вищого арбітражного суду України. — 1997. — № 4.
10. *Лебедь К.А.* Обоснованность судебного-арбитражного решения // Арбитражный и гражданский процесс. — 2001. — № 8.
11. *Резникова М.Н.* Функции арбитражного апелляционного суда // Арбитражный и гражданский процесс. — 2005. — № 5.
12. *Борисова Е.А.* О производстве в арбитражном апелляционном суде // Хозяйство и право. — 2004. — № 5.
13. *Шерстюк В.М.* Арбитражный процесс в вопросах и ответах. — М.: ГОРОДЕЦ, 2004.

14. О применении норм АПК РФ 2002 г. // Арбитражная практика. — 2003. — № 10.

15. *Приходько И.А.* Судебная практика вносит коррективы // Юрист. — 2002. — № 45.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена особенностям апелляционного производства в хозяйственных судах. Автором на основе действующего законодательства Украины и специальной литературы рассматриваются функции и полномочия апелляционных хозяйственных судов и высказываются ряд предложений, касающихся совершенствования законодательства Украины.

SUMMARY

The article is dedicated to the peculiarities of appellate practice in economic courts. Based on the investigation of the current legislation of Ukraine and special literature, the author scrutinises the functions of and the liabilities of the Appellate economic courts and offers several suggestions concerning the improvement of the legislation of Ukraine.

Рекомендовано кафедрой гражданского, господарського права та процесу

Подано 06.11.06